

БАГАТОМАНІТНІСТЬ МІЖНАРОДНИХ АКТОРІВ: ПРОБЛЕМИ КЛАСИФІКАЦІЇ

У статті розглянуто основні ознаки та підходи до класифікації міжнародних акторів. Проаналізовано вплив у міжнародних відносинах таких «нових» акторів міжнародних відносин як транснаціональні корпорації, мегаполіси, транснаціональні злочинні угруповання тощо. Стверджується про застосування принципів багатосторонності та багаторівневості при вирішенні проблем світового розвитку.

Ключові слова: міжнародні відносини, міжнародний актор, міжнародні організації, мегаполіс, транснаціональні злочинні угруповання, людина міжнародна.

В статье рассмотрены основные признаки и подходы к классификации международных актеров. Проанализировано влияние в международных отношениях таких «новых» акторов международных отношений как транснациональные корпорации, мегаполисы, транснациональные преступные группировки и т. п. Утверждается о применении принципов многосторонности и многоуровневости при решении проблем мирового развития.

Ключевые слова: международные отношения, международный актор, международные организации, мегаполис, транснациональные преступные группировки, человек международная.

In the article is considered the main features and approaches to the classification of an international actors. It's analyzed the influence of such «new» international actors as transnational corporations, big cities, and transnational criminal organization etc. It's asserts about the wide application of principles of versatility and multilevel in the process of solving the problems of global development.

Key words: international relations, international actor, international organization, megapolis, transnational criminal organization, international human being.

Постановка та актуальність проблеми та її зв'язок з найважливішими науковими та практичними завданнями. У рамках досліджень міжнародних відносин особливе місце займає аналіз функціонування та діяльності суб'єктів (акторів, учасників) міжнародних відносин (особливо діяльності держав) та їх взаємодій. Йдеться про те, що впродовж тривалого часу (XVII-XX ст.) Вестфальська система міжнародних відносин ґрунтувалась на принципі, згідно з яким активними учасниками (акторами) міжнародних взаємодій могли бути лише держави. Втім у другій половині XX ст. у рамках цієї «державоцентристської» системи активізували свою діяльність інші актори – міжурядові організації, міжнародні неурядові організації та рухи, транснаціональні корпорації, внутрішньодержавні регіони та мегаполіси тощо, які, як підкреслили американські дослідники Р. Кохейн та Дж. Най у 1970-х роках, отримали назву «недержавних транснаціональних акторів». Учені наголошували, що ці актори почали «забирати» на себе частину функцій, насамперед у сфері безпеки, які вважались виключною прерогативою держави. Наприклад, недержавні актори здійснюють діяльність у сфері постачання гуманітарної допомоги у зони військових конфліктів, навчання військового персоналу, охорони важливих

об'єктів тощо [7]. Індикаторами визнання світовим співтовариством за такими недержавними організаціями статусу «акторів міжнародних відносин» став вплив, який ці учасники здійснюють на світовий політичний процес, а також визнання цього впливу іншими учасниками міжнародних взаємодій.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, у яких започатковано розв'язання даної проблеми. Окрім термінів «суб'єкт», «актор», «учасник» міжнародних відносин у дослідженнях використовуються й такі поняття, як «суб'єкт міжнародного права», «партнер», «агент», «винуватець», «сторона» тощо. В більшості випадків, особливо у прикладних дослідженнях, для аналізу конкретних взаємодій за основу класифікації береться поняття «суб'єкт». Суб'єкт (від лат. – той, хто впливає на зовнішній світ, є носієм ознак чи якостей) може здійснювати вплив на міжнародні відносини, має причинний характер, тоді як учасником може бути носій будь-якої активності на міжнародній арені і він має виконавчий характер. Учасником міжнародних відносин можна бути і поза власною волею, не формуючи їх.

Часто в теорії міжнародних відносин використовують поняття «актор» (від лат. – той, хто діє). Д. Догерті під терміном «актор» розуміє суспільну одиницю, яка характеризується достатнім рівнем

організації та самостійності власної діяльності. Для Дж. Розенау «актор» є цілісністю, що впливає на світові процеси. Ф. Брайар, М.-Р. Джалілі трактують актором будь-яку особу, яка відіграє важливу роль у сфері міжнародних відносин, бере активну участь у її функціонуванні. Часто під актором розуміють будь-який авторитет (організацію, групу чи індивіда), що здатний відігравати певну роль, здійснювати вплив на міжнародні відносини [8, с. 111].

Метою даної статті є з'ясувати основні підходи до трактування понять «суб'єкт», «актор» міжнародних відносин та на цій підставі систематизувати основні способи їх класифікації.

Виклад основного матеріалу. Зазвичай, до основних ознак суб'єкта міжнародних відносин відносять його здатність до сталого та незалежного, свідомої діяльності та взаємодій, можливість впливати на міжнародні відносини, усвідомлюючи власне місце та власні інтереси у системі міжнародних стосунків. М. Косолапов вважає, що «суб'єкт», на відміну від інших складних «систем», володіє так званим керівним центром, який допомагає йому корегувати власну поведінку. Таким чином, цей дослідник трактує «суб'єкт» як таку реальну форму соціальної структури, яка володіє об'єктивною внутрішньою структурно-організаційною єдністю (об'єктивною системністю), усвідомлює себе як цілісне та неподільне утворення (системною самосвідомістю та ідеологією), має здатність до цілепокладання, що відрізняється від суми цілей її компонентів та підсистем (системним цілепокладанням), здатністю формувати та реалізувати довготривалі, розраховані на досягнення віддалених макроцілей, стратегії поведінки (системними стратегіями), володіє розвинутим зворотним зв'язком всередині системи, який дає змогу підкорити діяльність такої організації та її структуру досягненню загально-системних цілей (системним зворотним зв'язком) [3, с. 61].

Для П. Циганкова міжнародний актор – це активний учасник (колективний чи індивідуальний) міжнародних відносин та світової політики, який, завдяки наявності у його розпорядженні актуальних та потенційних ресурсів та здібностей їх ефективно використовувати, володіє можливостями самостійно, відповідно до власного розуміння своїх інтересів, приймати рішення і реалізувати стратегію, яка здійснює істотний та тривалий вплив на міжнародну систему, який визнається у якості такого іншими учасниками та приймається ними до уваги при прийнятті власних рішень [13, с. 35].

Відштовхуючись від основних ознак «акторів» міжнародних відносин, ми можемо визначити, хто до них належить і на цій підставі простежити основні підходи до їх класифікації, ставлячи за мету з'ясувати місце кожного з них у системі міжнародних взаємодій.

Найзагальніша класифікація поділяє акторів на дві основні групи: державні та недержавні. До державних відносять «суверенні» держави, а також створені «суверенними» державами міжнародні, міждержавні, міжпарламентські організації, у тому числі наднаціональні (зразком яких слугує Європейський Союз). До цієї групи також додають суб'єктів федерації, органи регіонального управління та місцевого самоврядування,

національно-визвольні та сепаратистські рухи. До «недержавних» міжнародних акторів відносять неурядові міжнародні організації, транснаціональні корпорації, політичні партії та їх об'єднання, громадські, релігійні та інші організації, соціальні групи, світові клани.

Дж. Розенау у своїй роботі «Турбулентність у світовій політиці» виділяє у міжнародних відносинах два основні «світи»: «держави», який дослідник вважає домінуючим, та «акторів поза суверенітетом», до якого відносить несуверенних міжнародних суб'єктів – міжнародні організації, транснаціональні корпорації, національні рухи, етнічні групи, територіальні спільноти, бюрократичні структури, окремих осіб. Відносини між цими акторами суперечливі: вони діють під юрисдикцією держави, але не в її інтересах, діяльність таких акторів водночас стабілізує міжнародну систему і дестабілізує міжнародні відносини. Аналізуючи структуру міжнародних акторів, дослідник окрім держави виділяє й підсистеми «світу держави» – органи місцевої адміністрації, які мають певну автономію й у міжнародній сфері, а також транснаціональні організації (наприклад, компанія з виробництва мікросхем «Європейські кремнієві структури»), когорти (етнічні групи, церкви), рухи. Схожу позицію займають і російські дослідники міжнародних відносин, які саме із процесами глобалізації пов'язують появу на світовій арені «нових» акторів, що претендують якщо не на пріоритет, то принаймні на рівність із «традиційними» суб'єктами міжнародних відносин – державами. Таких типів «нових» суб'єктів відносять: міжнародні організації (МВФ, Світовий Банк, ЮНЕСКО, СОТ, «Велика вісімка» тощо); регіональні організації (налічують близько 60-и); багатонаціональні корпорації (близько 60-и тис.); інституційних інвесторів (пенсійні та інвестиційні фонди, страхові компанії); неурядові організації (рух «зелених», «Лікарів без кордонів»); великі міста (Лондон, Нью-Йорк, Токіо, Франкфурт, Париж); індивідів (наукові співробітники, університетські професори, артисти, окремі особистості) [4, с. 14].

Отже, станом на сьогодні можемо зафіксувати появу широкого переліку міжнародних акторів, які «підривають» державоцентричну систему міжнародних відносин. Йдеться, зокрема, про таких недержавних акторів як транснаціональні організації, багатонаціональні корпорації, міжнародні об'єднання, в основі яких лежать релігія, інтереси, наукові організації, а також приватні групи, які взаємодіють через державні кордони [12, с. 90].

У теорії міжнародних відносин склалися різноманітні, часом протилежні уявлення про місце та роль міжнародних організацій у світовому політичному процесі. Наприклад, представники реалістичного напрямку (політичного реалізму та неореалізму) постулюють другорядність міжнародних організацій у міжнародних відносинах, вважаючи форуми цих організацій «ареною», на якій держави можуть відстоювати свої інтереси, або ж інструментом зовнішньої політики окремої держави чи групи держав. Наприклад, Ст. Хоффман порівнював міжнародні організації із дзеркалом, в якому відображається

вся палітра державних інтересів [9, с. 125]. Представники ліберального напрямку (політичного ідеалізму, неолібералізму), навпаки, вважають, що міжнародні організації не лише відіграють самостійну і вагомую роль у міжнародній політиці, але й з часом «відтісняють» держави на її «периферію», що спричинить перебудову всієї структури системи міжнародних відносин. Обидві точки зору не суперечать одна одній, оскільки лише відображають різні грані єдиного світового політичного процесу.

Ще одним різновидом міжнародних організацій є неурядові організації, які характеризуються міжнародним характером їх складу і комплексністю мети, державним характером представництва, добровільним характером діяльності. До цих ознак додають також солідарність їх географічно розпорошених учасників. Окремі дослідники представляють ці організації як суб'єктів міжнародних відносин, що реалізують власні інтереси (економічні, освітні чи професійні). Ще такі організації називають «групами тиску», адже основним засобом їх впливу є мобілізація міжнародної громадської думки та тиск через неї на міжнародне співтовариство. Об'єктивними причинами появи таких організацій дослідники вважають процеси, що пов'язані з глобалізацією світової системи, із різноманітними транскордонними взаємодіями. Низка дослідників вважає, що в перспективі міжнародні неурядові організації можуть сформувати «глобальне громадянське суспільство», яке буде впливати на систему міжнародних відносин не менш істотно, ніж в національних рамках громадянське суспільство впливає на державу [10, с. 244].

З огляду на вищесказане, міжнародні організації є невід'ємною частиною світової політичної системи, для якої сьогодні світова спільнота постійно шукає нові механізми забезпечення системної стабільності. Зокрема, йдеться про відродження космополітичної ідеї «всесвітнього уряду», незважаючи на політичну та економічну неефективність глобальних міжнародних організацій. Загальновизнано, що сучасні глобальні проблеми вимагають саме глобальних зусиль і зв'язків, хоча, на практиці, більше можливостей впливати на їх вирішення мають саме регіональні політичні інститути, які більшою мірою прив'язані до місцевих проблем.

Особливе місце серед недержавних учасників міжнародних відносин належить транснаціональним корпораціям – великим структурам, підприємствам, закладам, організаціям, що мають за мету отримання прибутку та діють одночасно в кількох державах через свої закордонні філії, в той час як центр управління (материнська компанія) знаходиться в одній з них. Розвиток таких організацій є водночас об'єктивним індикатором процесу економічної інтеграції, сприяє процесу лібералізації економіки в державах, у яких вони діють. Водночас, дослідники стверджують, що транснаціональні корпорації можуть бути джерелами різноманітних проблем і навіть потрясінь, зокрема, екологічних, економічних, соціальних та інших.

Російські дослідники зазначають, що сучасні багатонаціональні корпорації виробили чотири основні стратегічні «установки» протоголобалістичного

типу: по-перше, забезпечення власного виробництва іноземною сировиною, по-друге, закріплення на іноземних ринках збуту через створення власних філіалів, по-третє, раціоналізацію виробництва через його переміщення в країни, де витрати виробництва менші, аніж на національній території (делокалізацію), по-четверте, орієнтацію на техніко-фінансову стратегію, яка передбачає використання власних закордонних інвестицій для створення таких форм освоєння на іноземних ринках, як організація субпідрядних підприємств, укладення довгострокових партнерських угод з іншими фірмами, відмова від частини старих виробництв і розширення нових видів діяльності, перш за все у сфері науково-технічних досліджень та розвитку, пошуки прибутку на міжнародних фінансових ринках, у тому числі через участь у спекулятивних операціях [4, с. 15].

Серед нетрадиційних («нових») акторів світової політики дослідники виділяють й великі міста та мегаполіси. У цьому випадку йдеться не тільки про «місто» як таке, але й про прилеглі до нього території з інфраструктурою, що пов'язана із містом, де на невеликій території відбуваються політичні взаємодії груп з відмінними ціннісними орієнтаціями. Сьогодні мегаполіс розглядають як «ворота у глобальний світ», оскільки він генерує нові інституційні структури, що інтегрують різноманітні соціальні мережі та створюють можливості для інтенсивної інноваційної діяльності [5, с. 195].

Для дослідників міжнародних відносин мегаполіси є саме тим місцем, у якому утворюються так звані мережеві вузли (між різними сферами діяльності), які надають місту нових можливостей. Такі «мережеві вузли» успішно «зав'язались» у Нью-Йорку, Лондоні, Токіо, Вашингтоні, Ванкувері, містах Південної Каліфорнії тощо. Окрім економічної та господарської ролі в житті держави мегаполіс все частіше відіграє й політичну роль. Звичайно, перебільшенням є припущення про те, що велике місто конкуруватиме з державою у процесі формування нової політичної структури світу, але, безперечно, його роль у процесі вибудовування цієї структури буде надзвичайно важливою [5, с. 197].

Серед «нових» міжнародних акторів дослідники виділяють й транснаціональні злочинні угруповання – будь-які організовані на постійній основі групи осіб, які мають метою отримання прибутку через незаконну діяльність. Ці групи отримують від своїх злочинів (насильства, примусу, корупції та крадіжок) прибуток і прагнуть створити захист від законних домагань суспільства. Вони за своєю природою транснаціональні: діють поза існуючими у світовій політиці визнаними структурами влади, володіють добре розвинутими та апробованими стратегіями «обходу» заходів правоохоронних органів як на рівні окремих держав, так і на рівні світової політичної системи [1].

Набувають ознак суб'єкта міжнародних відносин і регіони окремих держав, які можуть проводити свою міжнародну діяльність нейтрально чи паралельно до власної держави, доповнюючи її міжнародні проекти. Через це російські дослідники відзначають появу нового рівня світових політичних процесів – міжрегіонального. Діяльність регіонів сприяє появі транскор-

донних інститутів (колективних взаємовідносин та обмінів, які здійснюються через кордон та мають публічний чи офіційний характер). Це можуть бути як відносини на основі міжурядових угод, так і тісні двосторонні зв'язки, які об'єднують групи людей по різні боки кордону [2, с. 160].

Російські дослідники також виокремлюють і вплив міжнародної міграції на світовий політичний процес, економіку, фінанси, питання міжнародної безпеки, розвиток культури, який свідчить про перетворення мігрантів як особливого соціального феномену у міжнародних акторів, з якими необхідно рахуватися, уважно їх вивчати, використовувати позитивні тенденції в міграційних процесах на благо світового співтовариства, шукати та знаходити шляхи нейтралізації негативних їх наслідків [11].

Сьогодні існують теорії (зокрема конструктивізм), у рамках яких фіксуються постійні зміни світу, які стимулюють створення нових інститутів, які фактично і стають акторами світової політики. Дослідники-прихильники цієї теорії також закликають приділяти особливу увагу соціальним, етнічним, релігійним та іншим групам, вивчати, як вони визначають свою ідентичність, свої інтереси тощо [6, с. 44].

Висновки та перспективи подальших досліджень. Транснаціональних акторів часто називають «новими», втім вони є такими лише у розумінні принципово інших, більших масштабів їх діяльності та впливу на світовий політичний процес наприкінці ХХ – на початку ХХІ століття. Саме з виникненням та поширенням діяльності таких акторів на регіональний і на глобальний рівні політики домінування держави як центрального міжнародного актора починає ставитися під сумнів. Окремі дослідники (зокрема М. Ніколсон) для позначення такого феномену використовують поняття «парадокс участі», відповідно до якого зростання рівня відкритості міжнародної системи для участі нових акторів вносить безлад у міжнародні відносини, сприяє зростанню їх хаотичності, що ускладнює досягнення ефективних рішень.

Дж. Най, аналізуючи сучасну міжнародну систему називає її тривимірною, виділяючи: 1) воєнно-політичний рівень, на якому домінують США; 2) політико-економічний рівень, на якому США поділяють лідерство із ЄС та Японією; 3) рівень транснаціональних політичних відносин, який не регулюється жодною державою, і на якому представлені різні «нетрадиційні» актори [14]. Вирішення світових проблем вимагає врахування всіх цих рівнів, застосування принципів багатосторонності (залучення зацікавлених держав до обговорення та вироблення спільних рішень) та багаторівневості (залучення інших акторів до обговорення та вироблення рішень).

Таким чином, сучасною тенденцією розвитку міжнародних взаємодій є різке збільшення числа суб'єктів міжнародних відносин, зростання впливу недержавних акторів, поглиблення тенденції до «розмивання», і, відповідно, до переосмислення суверенітету держави. Сьогодні міжнародну систему трактують як складну систему суперництва та узгодження інтересів і цінностей постійно зростаючої кількості учасників. До неї все частіше долучаються прості громадяни, які часто не відповідають вимогам компетентності та професіоналізму, які ставляться до «творців міжнародної політики». У зв'язку з цим зростає необхідність інтенсифікації дослідницької, освітньої та просвітницької роботи фахівців у сфері міжнародно-політичних знань з метою формування з громадян кожної держави ініціативних, самостійних, творчих особистостей, які володіють якнайповнішою інформацією та мінімально необхідними політико-управлінськими навичками, ціннісними гуманістичними орієнтаціями, проявляють індивідуальну волю. Такі люди будуть здатні вирішувати у згоді з іншими завдання, які стоять не тільки перед їх власними державами, але й перед світовим співтовариством. Йдеться про формування «людини міжнародної», тобто людини, свідомість, ціннісні і життєві орієнтації якої, її практична діяльність виходитиме за межі однієї держави.

ЛІТЕРАТУРА

1. Балуев Д. Г. Транснациональные преступные объединения как новый актор в мировой политике / Д. Г. Балуев [Электронный ресурс]. – Режим доступа : [http://www.unn.ru/pages/issues/vestnik/99990200_West_MO_2004_1\(2\)/21.pdf](http://www.unn.ru/pages/issues/vestnik/99990200_West_MO_2004_1(2)/21.pdf).
2. Буданова И. А. Еврорегионы как акторы мировой политики / И. А. Буданова // Пространство и время в мировой политике и международных отношениях: Материалы 4 Конвента РАМИ: В 10-и т. / [Под ред. А. Ю. Мельвиля]; Рос. ассоциация междунар. исследований. – М. : МГИМО-Университет, 2007. – Т. 1: Акторы в пространстве и времени мировой политики / [Под. ред. М. М. Лебедевой]. – 188 с. – С. 157–162.
3. Косолапов Н. А. Тема 7. Субъекты мировой политики и международных отношений: явление, критерии, основы типологии / Н. А. Косолапов // Мировая экономика и международные отношения. – 1998. – № 12. – С. 59–70.
4. Кузнецов В. Что такое глобализация? / В. Кузнецов // Мировая экономика и международные отношения. – 1998. – № 3. – С. 14–19.
5. Лебедева М. Мегалополис как актор мировой политики / Марина Лебедева, Виктор Сергеев // Космополис. – 2004/2005. – № 4(10). – С. 193–200.
6. Лебедева М. М. Акторы современной мировой политики: локальные действия – глобальные последствия / М. М. Лебедева // Пространство и время в мировой политике и международных отношениях: Материалы 4 Конвента РАМИ: В 10-и т. / [Под ред. А. Ю. Мельвиля]; Рос. ассоциация междунар. исследований. – М. : МГИМО-Университет, 2007. – Т. 1: Акторы в пространстве и времени мировой политики / [Под. ред. М. М. Лебедевой]. – 188 с. – С. 43–54.
7. Лебедева М. М. Политическая система мира: проявления «внесистемности»: или новые акторы – старые правила / М. М. Лебедева // «Приватизация» мировой политики локальные действия – глобальные результаты / [Под ред. М. М. Лебедевой]. – М. : Голден Би, 2008. – С. 53–66 [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.mgimo.ru/files/36664/36664.pdf>.
8. Мальский М. З. Теория международных отношений : [підручн.] / М. З. Мальский, М. М. Мацяк. – К. : Кобза, 2003. – 528 с.
9. Международные отношения: теории, конфликты, движения, организации : [учебн. пособ.]. / П. А. Цыганков, Г. А. Дробот, М. М. Лебедева и др. – М. : ИНФРА-М, 2007. – 320 с.
10. Мировая политика и международные отношения : [учебн. пособ.]. / [Под ред. С. А. Ланцова, В. А. Ачкасова]. – СПб. : Питер, 2008. – 448 с. – (Сер. «Учебное пособие»).

11. Потёмкина Т. В. Миграция как актор современных международных отношений [Электронный ресурс] / Т. В. Потёмкина. – Режим доступа : http://www.isras.ru/abstract_bank/1208417145.pdf.
12. Хонин В. Н. Теория международных отношений. Общая часть / В. Н. Хонин. – К.: Академ-Пресс, 2005. – 456 с. – (Серия «Европейский университет»).
13. Цыганков П. А. О содержании термина «международный актор»: вклад социологии / П. А. Цыганков // Пространство и время в мировой политике и международных отношениях: Материалы 4 Конвента РАМИ: В 10 т. / Под ред. А. Ю. Мельвиля; Рос. ассоциация междунар. исследований. – М.: МГИМО-Университет, 2007. – Т. 1: Акторы в пространстве и времени мировой политики / под. ред. М. М. Лебедевой. – 188 с. – С. 30–42.
14. Nye J. The Paradox of American Power: Why the World's Only Superpower Can't Go it Alone. – Oxford: University Press, 2002. http://www.princeton.edu/lisd/events/talks/Nye_Lecture.pdf.

Рецензенти: **Плохих В. І.**, к.політ.н., доцент;
Бронніков В. Д., к.політ.н., доцент.

© Дорош Л. О., 2012

Дата надходження статті до редколегії 01.02.2012 р.

ДОРОШ Леся Олексіївна – кандидат політичних наук, доцент кафедри політології Національного університету «Львівська політехніка».

Коло наукових інтересів: міжнародна політика у сучасних умовах, міжнародні організації, актори міжнародних відносин.